

TÜRK ROMANCISININ GÖZÜYLE II. DÜNYA SAVAŞI

Alev SINAR UĞURLU*

ÖZET

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile fiilen başlamış, ardından İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Japonya gibi devletlerin katılımı ile savaş neredeyse dünyanın dörtte üçüne yayılmış ve 9 Ağustos 1945'te Amerika'nın Nagazaki üzerine attığı atom bombası ile sona ermiştir. Stratejik konumunun önemi dolayısıyla Türkiye'nin bu savaşa katılması istenmiş ancak "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini benimsemiş olan Türkiye Cumhuriyeti toprak bütünlüğü tehdit edilmedikçe savaşa girmeyi reddetmiş, yapılan baskılara karşı koyarak fiilen bu savaşa katılmamayı başarmıştır. Ancak savaşa girilirse de, Türkiye bu yıllarda büyük sıkıntılara katlanmak durumunda kalmış, özellikle ekonomik açıdan son derece olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır. Türk yazarları, ülkeyi derinden etkileyen her siyasî ve sosyal olay gibi II. Dünya Savaşı'nı da edebiyat için bir malzeme olarak görmüşler ve bu tarihî dönemi sonraki nesillere aktarmayı kendilerine bir görev bilmişlerdir. II. Dünya Savaşından bahseden romanlarda bu savaşta "sahnenin dışı" kalmayı başaran Türkiye'nin durumunun yanı sıra savaşın içinde yer alan Polonya, Yugoslavya, İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre, Norveç, Rusya gibi devletlerin ve buralarda yaşayan etnik grupların durumları da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Türkiye, Karaborsa, Pasif korunma, Varlık vergisi, Toplama kampı, Cephe, Cephe gerisi

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alav01@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

WORLD WAR II THROUGH THE EYES OF TURKISH NOVELISTS

ABSTRACT

World War II started actually on 1st September 1939 with the invasion of Poland by Germany, then spread to almost the three fourths of the world with the partaking of the states in the war such as England, France, Russia, Italy, Japan, and ended on 9th August 1945 with the atomic bomb dropped by the USA on Nagazaki. Due to the importance of its strategic location, Turkey was desired to partake in the war, but the Republic of Turkey, adopting the principle "Peace at home, peace in the world", refused to enter the war on the condition that its territorial integrity would not be threatened, and managed not to partake in this war by resisting to pressures made. However, although it did not enter the war, Turkey had to put up with great difficulties during those years, and there appeared an extremely negative picture especially economically. Turkish writers regarded World War II as material for literature as they did any other political and social events affecting the country deeply and considered it their duty to hand on this historical period to next generations. The novels mentioning World War II dealt with not only the state of Turkey managing to stay "out of the stage" during this war, but also the situations of the states partaking in the war such as Poland, Yugoslavia, England, France, Germany, Switzerland, Norway, and Russia and the people living in these countries.

Key Words: World War II, Turkey, Black Market, Passive defence, Wealth tax, Concentration camp, Front-lines, Behind the front-lines.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile fiilen başlamış, ardından İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Japonya gibi devletlerin katılması ile savaş neredeyse dünyanın dörtte üçüne yayılmış ve 9 Ağustos 1945'te Amerika'nın Nagazaki üzerine attığı atom bombası ile sona ermiştir. "Stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla" (Armaoğlu, 1989, 407) Türkiye'nin bu savaşa katılması istenmiş ancak "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini benimsemiş olan Türkiye Cumhuriyeti toprak bütünlüğü tehdit edilmedikçe savaşa girmeyi reddetmiş, yapılan baskılara karşı koyarak fiilen bu savaşa katılmamayı başarmıştır. Ancak savaşa girilirse de, Türkiye bu yıllarda büyük sıkıntılara katlanmak durumunda kalmış, özellikle ekonomik açıdan son derece olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır. Türk yazarları, ülkeyi derinden etkileyen her siyasî ve sosyal olay gibi II. Dünya Savaşı'nı da edebiyat için bir malzeme olarak görmüşler ve bu tarihî dönemi sonraki nesillere aktarmayı kendilerine bir görev bilmişlerdir. II. Dünya Savaşından bahseden romanlarda bu savaşta "sahnenin dışı" kalmayı başaran Türkiye'nin durumunun yanı sıra savaşın içinde yer alan Polonya, Yugoslavya, İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre, Norveç, Rusya gibi devletlerin ve buralarda yaşayan etnik grupların durumları da ele alınmıştır.

Başlangıçta Avrupa'da ardından Dünya'daki toprakların büyük bir kısmında 1939 ile 1945 yılları arasında devam eden sıcak savaş Türkiye'de yaşanmamış olmakla birlikte bu dönemde ülkemizin son derece güç şartlar altında kaldığı açıktır. Şüphesiz ki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları II. Dünya Savaşı'nın öldürücü yüzüyle doğrudan karşılaşan milletlerden daha şanslılardır. Ancak buna rağmen Türk insanı da pek çok sıkıntıya katlanış; Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın çevresinde yaktığı ateş çemberini derinden yaşamıştır.

Bu yıllarda, muhtemel bir saldırı veya savaşa girme mecburiyeti göz önünde bulundurularak pek çok tedbir alınır ve bu tedbirler ülkedeki ekonomik durumun ağırlaşmasına yol açar. Özellikle 18 Ocak 1940 tarihli Millî Korunma Kanunu ile devlet ekonomiyi kontrol altına alır. Gıda maddeleri başta olmak üzere piyasadaki malların fiyatı her geçen gün artar. Halkın satın alma

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

gücü azalır. Temel ihtiyaç maddeleri bulunmaz olur. Hemen her savaşta olduğu gibi bu savaşta da durumdan yararlanarak zengin olmak isteyen karaborsacılar, vurguncular ortaya çıkarlar ve İstanbul'dan başlayarak ülkenin her yerinde sıkıntının daha da artmasına sebep olurlar. Maddî zorluklar tifüs başta olmak üzere salgın hastalıkların engellenmesini güçleştirir. Hükümet 11 Kasım 1942'de yürürlüğe giren Varlık Vergisi ile devlete yeni kaynak teminine çalışır. Savaşın Avrupa'yı sarması ve Türkiye'yi tehdit etmeye başlaması üzerine başta İstanbul olmak üzere pek çok şehirde pasif korunma tedbirleri uygulanır. Günlük hayat, bu tedbirler doğrultusunda yeniden düzenlenir. Savaş ve siyaset, eğitim düzeyi ve sosyal statüsü ne olursa olsun vatandaşların her günkü konuşmaları içine girer. Türkiye'nin bu savaşa katılıp katılmaması gerektiği tartışılır. Türkiye'nin savaşa katılmasından en çok tedirgin olanlar gençlerdir. Üniversite çevresinde yer almayan gençlerin büyük kısmı siyasetten uzak durur, ülkenin savaşa katılmamasını dilerler. Tıpkı dünyanın diğer bölgelerindeki yaşlıları gibi onlar da gençliğin tadını çıkarmak dururken ölüme atılmayı anlamsız bulurlar. Halkın büyük bölümü I. Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanya'dan yanadır. Savaşla ilgili en bilinçli tartışmalar ise aydınlar arasında yapılır. Bazı aydınların siyasî tercihleri Almanya'dan yanadır. Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer alması gerektiğine inanırlar. Almanya'dan taraf olan bu aydınlar I. Dünya Savaşı sonunda payına düşen verimsiz topraklar açısından haksızlığa uğradığını düşündükleri Almanya'nın bu savaş sayesinde verimli topraklar elde etmesini umarlar. Aydınların bir kısmı ise Sovyetler Birliği'ni destekler. Bu iki farklı siyasî düşünceyi savunan grup arasında çatışmalar yaşanır. Siyasî fikirleri dolayısıyla bazı aydınlar hapse girerler. Aydınların yanında henüz üniversite tahsillerini sürdüren aydın olmaya aday gençler de bu çatışmalara katılırlar. Türk ordusu ise savaşa hazırlıktır.

Savaş sona erdikten sonra da sıkıntılar devam eder. Bakımsız-hasta bir nesil işsizlik, artan enflasyon gibi sorunlarla mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Devlet bir yandan ekonomik dengeyi sağlamaya çalışırken bir yandan da hortlayan irticayla karşı karşıya kalır. Galip devletlere karşı duyulan hayranlık toplumda giderek artmaya başlar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

1. SAVAŞIN İNSAN HAYATINI ETKİLEYEN EKONOMİK BOYUTU

A) Savaş Ve Fakirlik

Eserlerde en yoğun olarak halkın maruz kaldığı ekonomik sorunlar ve bunun yaşamı nasıl alt üst ettiği işlenmiştir

Savaş dolayısıyla Türkiye'de ekonomik durum bozulur. Yoksulluk, satın alma gücünün azalması, açlık, sefalet dar ve sabit gelirliler için adeta bir kader haline gelir. Bu durum beraberinde salgın hastalıkları da getirir. Fakirliğin yol açtığı bir diğer olumsuz durum ahlâkî yozlaşmanın başlamasıdır. Bütün bunlardan ilk olarak etkilenen toplumun temelini teşkil eden aile kurumdur. Yoksulluk ailelerdeki huzuru alt üst eder. Aile bireyleri arasındaki ilişki giderek bozulmaya başlar. Aile reisleri kendilerini çaresiz hissederler. Halide Edib Adıvar'ın *Sonsuz Panayır*'ındaki baba, bu çaresizlerden biridir. Çaresizlik onlara barış zamanında tenezzül etmeyecekleri işler yaptırır. Ölen bir şahsa ait nüfus cüzdanıyla ekmek karnesi almak bunlardan biridir. Oktay Akbal, büyük şehrin kenar semtlerinden birindeki bir sokağı ve orada yaşayan yoksul insanların yaşam mücadelesini anlattığı *Garipler Sokağı* adlı romanında savaşın halk üzerindeki ağırlığına da dikkat çeker. Hayat pahalılaşır. Ekmek karneye bağlanır.

Aile ile birlikte toplumda da bozulma başlar. Fakirlik fırınların ya da erzak dağıtılan yerlerin önünde itişip kakışmalara, kavgalara yol açar. Karnını doyurmak için hırsızlık yapanların veya fuhşa sürüklenenlerin sayısında artış görülür. Parasızlık önce dar gelirlilerden ardından da toplumun bütün fakir kesimini yaralar.

Savaş dolayısıyla piyasadaki her şeyin fiyatı artar. Temel gıda maddelerini satın alabilmek için değerlerinin çok üstünde para ödemek zorunda kalınır. Çünkü bu maddeler gizlice alınıp satılır olmuştur. Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda savaş dolayısıyla artan fiyatlar içinde gayrimenkullerin de yer aldığına işaret eder..

Attilâ İlhan'ın *Sokaktaki Adam*, *Bıçağın Ucu*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panorama*, Refik Halit Karay'ın *Bugünün Sa-*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

raylısı, Orhan Kemal'in 72'nci *Koşu*, Faik Baysal'ın *Rezil Dünya*, Muzaffer Arabul'un *Çakrazlar*, Rifat Ilgaz'ın *Karartma Geceleri* ve *Sarı Yazma*, Oktay Akbal'ın *Düş Ekmegi*, Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanım'ın Taneleri*, Ayla Kutlu'nun *Emir Bey'in Kızları* isimli romanlarında kıtlık, açlık ve piyasadaki her şeyde fiyat artışına dikkat çekilir. Ekmek, şeker, et, zerzevat, giyecek fiyatları günden güne yükselmektedir. Vergiler fazlalaşır. *Panorama*'da artan vergilerden en çok karaborsa sayesinde halkı sömürüp iyi para kazananların rahatsız oldukları belirtilir. .

Savaş yılları, İstanbul gibi her dönemde Türkiye'nin en gözde ve en geniş imkâna sahip şehrindeki sabit gelirlilerle Anadolu'nun en ücra yerinde yaşayanları yoklukta birleştirmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında Kayseri'de edebiyat öğretmenliği yapan Cevdet Kudret, *Havada Bulut Yok* adlı romanında Kayseri'de yaşayanların karşı karşıya kaldığı kıtlık, sefalet ve halkın gözünde devleti temsil eden halk evinin savaş yıllarında fakir halka yardım etme çabasını anlatır. Bunun yanında savaş dolayısıyla bankalara güvenmeyen ve paralarını çuval içinde saklayıp, rutubetlenmesinden korkarak ara sıra güneşlendirenler dahi vardır. Bunlar, köydeki vurgunculardır. Memurluk hayatının bir kısmını Zonguldak'ta geçirmiş olan Mehmet Seyda, *Yanartaş*'ta savaş sırasında Zonguldak'ta yaşanan pahalılık, piyasada bulunmayan temel gıda maddelerinden ve işçi ile memurların alım güçlerinin gittikçe azalmasından; Kemal Tahir *Namusçular*'da Anadolu'da fiyatların yükselmesinden ve yoksul halkın satın alma gücünün hemen hiç olmayışından söz ederler.

İlaçlar da II. Dünya Savaşı Türkiyesinde karaborsaya düşmüştür. İlacın yokluğu beraberinde salgın hastalıkları getirir. *Bıçağın Ucu*'nda salgın hastalıkların savaşla birlikte çoğalmaya başladığı ifade edilir. Büyük şehirlerin arka mahallelerinde tifüs salgını başlamıştır. Ölü sayısı gazetelere geçecek kadar fazladır¹. Ayla Kutlu'nun *Emir Bey'in Kızları* adlı eserinde açlık ve pisliğin beraberinde getirdiği şark çıbanı, verem, sıtma, trahom, raşitizm gibi hastalıkların yayıldığı belirtilir.

Savaşla birlikte vergilerin de arttığına yukarıda işaret ettik.

¹ Bkz. Alev Sınar, *Türk Hikâye ve Romanında II. Dünya Savaşı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Panorama ve *Sokaktaki Adam*'da vergi miktarlarındaki artıştan şikâyet edilir. Ancak artan vergilerin yanında Varlık Vergisi gibi yeni uygulamaya giren bazı vergiler de bu dönemi anlatan eserlerde tenkit edilmektedir. Kemal Tahir *Karılar Koşuşu*'nda, Rıfat Ilgaz *Karartma Geceleri*'nde, Attilâ İlhan *Yaraya Tuz Basmak*'ta Varlık Vergisini eleştirirler. Varlık Vergisi'ne yönelik en şiddetli tenkit, Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanımın Taneleri* isimli romanında karşımıza çıkar. Yazar kültür ortaklığını vurgulayarak, Müslüman olmayan ama Türk kültürü içinde yetişmiş şahısların Varlık Vergisi gibi bir vergiyi ödemek zorunda bırakılmalarını ve ailelerinden kopartılıp sürgüne gönderilmelerini bir roman sınırları içinde eleştirmiştir. Zaven Biberyan adlı Türkiye'de yetişmiş ve II. Dünya Savaşı yıllarında Nafia hizmetinde askerlik yapmış olan Ermeni asıllı bir Türk vatandaşının, önce Ermenice yazdığı, daha sonra Türkçe'ye çevrilen *Babam Aşkale'ye Gitmedi* adlı romanda da Varlık Vergisi'nin azınlıkların tüm hayatını nasıl alt üst ettiği üzerinde durulur, bu verginin adaletsiz olduğu belirtilir ve uygulanışı sırasındaki aksaklıklara işaret edilir.

B) Savaş ve Vurguncular

Savaş günleri için hazırlanan bir başka grup da -dünyanın her yerinde her savaş döneminde olduğu gibi- savaş sayesinde daha fazla para kazanmayı hedefleyen karaborsacılar, vurgunculardır.

II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'deki durumun panoramasının çizildiği Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* adlı romanında vurgun hazırlıklarının daha savaş çıkmadan yapılmaya başladığı görülür. Yakup Kadri'nin *Panorama*'sında da savaş öncesinde ticaret âleminde büyük bir durgunluk olduğuna dikkat çekilir. Zeytinyağı, pirinç gibi temel gıda maddeleri piyasada bulunmaz olur. Vurguncuların sayısı giderek artar. İstanbul'da savaş namına karaborsa hakimdir. Halide Edib'in *Sonsuz Panayır*, Reşat Enis Aygen'in *Ağlama Duvarı*², Refik Halit'in *Bugünün Saraylısı*, Sa-

² Yazar Yahudiler'in her cuma önünde toplanıp Kudüs'ün yıkılışını anarak ağlaştıkları ağlama duvarından hareket ederek, 2. Dünya Savaşı yıllarında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

mim Kocagöz'ün *Onbinlerin Dönüşü*, Faik Baysal'ın *Rezil Dünya*, Refik Halit Karay'ın *Dört Yapraklı Yonca*, Cevdet Kudret'in *Havada Bulut Yok*, Mehmet Seyda'nın *Yanartaş*, Muzaffer Arabul'un *Çakrazlar*, Attilâ İlhan'ın *Bıçağın Ucu*, Rifat Ilgaz'ın *Karartma Geceleri* ve *Sarı Yazma*, Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* ile *Namusçular* adlı eserlerinde savaş sırasında vurgun yapanlardan bahsedilir. Bu vurgunculardan biri savaşla ortaya çıkan yeni durumunu ve içinde bulunduğu ruh halini şöyle anlatır: “Şimdiye kadar hep sizin borunuz öttü. Esnafız diye bizi adam yerine koymadınız. Ama artık işler değişti. Şimdi gün bizim günümüz.” (Solok, 1958, Kudret, s.187-188). Bu vurguncu adeta çektiğini iddia ettiği sıkıntıları, çok daha ağır bir şekilde başkalarına ödetmek istemekte; bunun ne büyük haksızlık olduğunu aklına bile getirmemektedir. Sadece öfke ve para hırsıyla hareket eden vurguncu, bu tavrıyla adeta diğer vurguncuların sözcülüğünü üstlenmektedir. Daha fazla para kazanabilmek için ülkenin savaşa girmesini isteyen vurguncular da vardır. Yazarlar vurguncular dolayısıyla devleti sorumlu tutarlar.

2. KİTLELERİN SAVAŞA BAKIŞI

A) Halkın Savaşı Değerlendirmesi

Savaş halkı, aydınları ve gençleri iki ayrı düşünce etrafında toplar. Bu savaşla birlikte daha önce sadece I.Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın hazin anılarını konuşan Türk halkı artık siyasetle ilgilenmeye başlar. Herkes sürekli olarak savaş haberlerini gazete ve radyodan takip etmektedir. Vatandaşların kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade ettiği görülür. Halkın büyük bir kısmı sırf I.Dünya Savaşı'nda müttefik olduğumuz için Almanya'dan yanadır. Kulaktan dolma bilgilerle hemen her yerde savaşın gidişini tartışır, neticesi hakkında iddiaya bile girerler. *Panorama*, *Çakrazlar*, *Ağlama Duvarı*, *Garipler Sokağı*, *Rezil Dünya*, *Bozkırdaki Çekirdek*, *Namusçular*, *Emir Bey'in Kızları* adlı romanlarda halkın içinde Almanya'yı destekleyenlerin çoğunlukta olduğu belirtilir. Halk içinde kendi çıkarlarını düşünenlerin dışındakiler Türkiye'nin savaşa girmesini arzu etmezler. Türkiye'nin savaşa katılmasını isteyenler içinde cehalet dolayısıyla garip bir söylentiye inananlar

Türkiye'de yaşanan maddî ve manevî sefaletin bir ağlama duvarı manzarası çizdiğini işaret etmek için romanına bu adı vermiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

vardır. Bu söylenti, “Hitler’in İslâmiyet’e hizmet için” bu savaşa girdiğidir. Savaşın efsaneleşen boyutunu da gösteren bu söylenti *Panorama*, *Rezil Dünya*, *Bozkırdaki Çekirdek*, *Namusçular* adlı romanlarda dile getirilir.

Yahudi meselesi Türkiye’nin mekân olduğu romanlarda çok fazla işlenmemiştir. Ancak *Panorama*, *Çakrazlar*, *Onbinlerin Dönüşü*, *Emir Bey’in Kızları*, *Salkım Hanımın Taneleri* adlı romanlarda Almanya’dan yayılan düşüncelere kendini kaptıranların Yahudiler’e karşı düşmanca tavır aldıklarına dikkat çekilir.

B) Aydınların Savaşı Değerlendirmesi

Aydın diye adlandırılan eğitim görmüş, sentez yapabilen, kendisini ve başkalarını sorgulayabilen, fikirlerle ve değer yargısıyla hesaplaşabilen ve toplumu yönlendiren kitlenin tüm dünyayı sarsmakla kalmayıp alt üst eden II. Dünya Savaşı ile ilgilenmemesi elbette mümkün değildir. Savaşın ülkelerden yansıyan huzursuzluk ve Türkiye’ye de saldırılabileceği gerçeği aydınları tedirgin eder. Savaşla ilgili tahlil ve tenkitler yaparlar. Savaş konusunu çok yönlü olarak ele alırlar. Özellikle sol görüşlü yazarların eserlerindeki yazarın sözcülüğünü üstlenen aydınlar, meseleye siyasî görüşleri doğrultusunda yaklaşır.

Aydınların bir kısmı Hitler’in fikirlerine kesinlikle katılmazlar ve bunun sebebini açıklarlar. Bunlar, son derece şuurlu aydınlardır. *Huzur*’daki Mümtaz ile *Panorama* ’daki Fuat ve Halil Ramiz bu aydınların başında gelirler. Bir kısım aydın ise siyasî görüşleri doğrultusunda Hitler yanlıdır. Özellikle sol görüşlü yazarların eserlerinde Hitler’i destekleyenlerden, eleştirel hatta alaycı bir ifadeyle söz edilir Komünizmi benimsemiş olan aydınlar, Rusya’dan yanadırlar. Fikirlerini çevrelerine de telkin etmek çabasındadırlar. Savaşta Almanya’nın yaptığı haksızlıklar onlara fikirlerini yayabilmek için imkân tanımıştır. *Zenciler Birbirine Benzemez*, *Bıçağın Ucu*, *Namusçular*, *Karılar Koşuşu*, *Kelleci Mehmet*, *Ağlama Duvarı*, *Yanartaş* adlı romanlarda Rusya’dan taraf olan aydınların bakış açıları hakimdir. Sol görüşlü aydınlarla karşıt görüştekiler arasında eyleme dönüşen siyasî çatışmalar yaşanır. Çatışmaların arkasından tutuklanma ve sorgulanmalar başlar. *Karartma Geceleri*,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Sarı Yazma, Yaraya Tuz Basmak, Emir Bey'in Kızları adlı romanlar bu siyasî çatışmaları aktarır. Savaş aydınlar arasındaki siyasî kampaşmayı daha da arttırmıştır. Bu çatışan görüşler, Türkiye'yi çok partili hayata hazırlar. Savaş sonunda değişen şartlar, artık Batı'daki devletler arasında yer almamız gereğini, buna bağlı olarak da demokratik bir idarî sisteme geçişin kaçınılmaz olduğunu ortaya koyar. Bu sebeple tek partinin idaresinden çok partili demokratik bir hayata geçmeye başlayışının izlerini siyasî çatışmaların yansıtıldığı eserlerde görmek mümkündür.

C) Gençliğin Savaşı Değerlendirmesi

Türkiye'nin savaşa katılması aslında en fazla gençleri ilgilendirmektedir. Çünkü cepheye ilk gidecek olanlar, onlardır.

Gençler de farklı iki gruba ayrılmış, siyaset okullara sığmamış, savaş özellikle üniversite gençliğini bölmüştür. Millî duyguları ağır basan gençlerin bir bölümü tamamen bilinçsizce Almanya'yı desteklerler. Bazı kesimlerin, millî duygularını istismar ettiğini fark etmezler. Özellikle Yahudiler'e cephe alırlar. *Rezil Dünya, Bıçağın Ucu, Sarı Yazma* adlı romanlarda öğretmenler okullarda açıkça siyasî propaganda yaparak öğrencilere kendi fikirlerini telkin etmeye çabalarlar. Siyasî huzursuzluk gençler arasında kutuplaşmaya sebep olur. *İçimizdeki Şeytan, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, Onbinlerin Dönüşü, Sarı Yazma, Çakrazlar, Karartma Geceleri, Bıçağın Ucu* adlı romanlar gençler arasındaki bu çatışmayı yansıtır. *Garipler Sokağı, Dört Yapraklı Yonca, Yorgun Çanlar* adlı romanlarda ise üniversite gençliğinin dışında kalanların büyük kısmının savaşın ciddiyetinin farkında bile olmadıklarına dikkat çekilir. *Çakrazlar'da* savaş yılları gençliğinin bir bölümünün inanç buhranı yaşadığı ifade edilir. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, Ağlama Duvarı, Düş Ekmeği, Rezil Dünya, Kelleci Mehmet* adlı romanlarda bazı delikanlıların hiçbir şekilde yaşamdan kopmak, bilhassa da askere gitmek istemedikleri, askerden kaçmanın yollarını aradıkları, kendi yarınları adına endişe duydukları görülür. Bu endişeyi sadece Türkiye'deki gençler yaşamazlar. Faik Baysal *Drina'da Son Gün'de* savaşın içindeki ülkelerdeki gençlerin de benzer duyguları taşıdıklarına dikkat çeker. Savaş korkusunu yaşayan gençlerin hepsi meseleye sadece kendi gelecekleri açısından bakarlar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

3. SAVAŞ - MEKÂN MÜNASEBETİ

A) Savaşın Şehirlerdeki Yaşayışa Tesiri

Doğusu, batısı, kuzeyi, güneyi ile Türkiye'nin her tarafı savaştan etkilenmekle birlikte başta İstanbul olmak üzere ana hedef konumundaki büyük şehirlerde savaş tehlikesi daha yoğun yaşanır. Türkiye'nin her an bir saldırıya uğrama tehlikesi karşısında birtakım tedbirler alınır. Büyük şehirlerde - özellikle de İstanbul'da - sıkıyönetim ilân edilir ve pasif korunma uygulanır. Bomba atışına en uygun zaman olan geceleri, tüm binalarda karartma uygulaması başlatılır. Okullarda Türkiye savaşa girerse nasıl korunmak gerektiği anlatılır. Günlük hayat savaşa göre düzenlenir. *Rezil Dünya, Karartma Geceleri, Kelleci Mehmet, Düş Ekmeği, Yanartaş, Emir Bey'in Kızları* adlı romanlarda savaşın şehir hayatına yansıyan bu boyutu ele alınır.

B) Cezaevi Ortamında Savaşın Değerlendirilmesi

II. Dünya Savaşı'ndan söz eden eserlerde bu yıllarda cezaevlerinin durumu ve tutuklu ve hükümlülerin savaşa bakışları da işlenmiştir. Savaş sırasında cezaevindeki uygulamalar siyasî ortamdan büyük ölçüde etkilenmiştir. Özgürce hareket etme imkânı olmayan bu insanların ıslah ve cezalandırılma maksadıyla girdikleri bu ortamda, dışarıdaki insanlarla bazı benzer düşünceleri paylaşırsalar da onlardan daha başka beklentiler içinde buldukları görülür. Savaş sırasındaki yokluktan en fazla etkilenen yerlerden biri, cezaevleridir.

1939-1945 arasında cezaevine girenlerin bir kısmı siyasî faaliyetleri yüzünden cezalandırılmışlardır. *Sokaktaki Adam, Yanartaş, Namusçular, Kelleci Mehmet, Karılar Koğuşu, Karartma Geceleri* adlı romanlarda siyasî suçlular yer alırlar. *72. Koğuş, Namusçular ve Karılar Koğuşu*'nda dışarıdaki sefaletin hapisanelerde de hüküm sürdüğü belirtilir. Orhan Kemal'in *72'nci Koğuş* adlı romanında savaş yıllarında cezaevinde yaşanan sefalet son derece çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır. Halkı zorlukla besleyen devlet, tutuklu ve hükümlülerle ilgilenemez. Onlar kendi başlarının çaresine bakmak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

zorunda kalırlar. Parası olanlar rahatça karınlarını doyururlarken, yoksullar paylarına günde bir kez düşen tayını satarak geçinirler. Cahil ve yönlendirilmeye müsait olanlar savaşı Almanya'nın kazanması halinde af çıkacağını zannederler. Bu dönemdeki cezaevi ortamını en canlı yansıtan eserler, bizzat bu tarihlerde aynı şartları yaşayan Kemal Tahir'e aittir. Kemal Tahir, *Kelleci Mehmet'te Çankırı*, *Namusçular* ve *Karılar Koğuşu*'nda Malatya cezaevindeki izlenimlerinden hareket etmiştir.

4. KONUSU TÜRKİYE DIŞINDA GEÇEN ESERLER

II. Dünya Savaşı'na katılan ülkelerin bir kısmında yaşananlar da eserlerimizde işlenmiştir. Fransa, İsviçre, Norveç, Polonya, İngiltere, Yugoslavya, Orta Asya'daki topraklarda yapılan çarpışmalar, esir kamplarındaki işkenceler, sivil halkın ve askerlerin yaşam mücadelesi, gitgide artan yılgınlık ve umutsuzluk bu eserlerde karşımıza çıkar. Avrupa'da hakim konumda olan devletler sömürge zihniyeti ile taarruz ederlerken Polonya, Yugoslavya ya da Orta Asya'daki Türk ülkeleri gibi henüz sanayileşmemiş memleketler mazlum konumdadırlar. II. Dünya Savaşı sırasında var olma mücadelesi verirler.

Bu savaşa sebep olan ülke Almanya'dır. Ahmet Haşim 1932 yılında yazdığı "Caddeler" (Ahmet Haşim, 1991, 17-19) isimli yazıda bu ülkede savaş sinyallerinin duyulmaya başlandığına işaret eder. İşsizlik ve yoksulluk had safhadadır. Dilencilerle dolu olan sokaklarda dikkati çeken bir diğer grup Hitler'in askerleridir. Ahmet Haşim bu askerleri "sarı bezden uydurma bir avcı üniforması üzerinde, uydurma bir kayış, uydurma bir matara ve bir muhayyel müstakbel seferin uydurma teçhizatıyla erken süslenmiş şu bayağı çehreli adamlar" olarak tasvir eder ve II. Dünya Savaşı arifesindeki Almanya'yı "içi kurtlanmış pembe ve büyük bir elma"ya benzetir³. Sevgi Sabuncu (Soysal) *Tante Rosa*'da yaşamı boyunca gördüğü her işte başarısızlığa uğrayan ama yine de umudunu asla kaybetmeyen, içi yaşama sevinci ile dolu bir kadının maceralarını

³ *Tan* gazetesinde 1940 yılında yayınlanan "Almanya'nın İç Yüzü" adlı tefrikada da Almanya'nın savaş sırasındaki durumu anlatılır. (No. 1615/1616/1619/1620/1621/1622, 31 Sonkanun 1940 / 1 Şubat 1940 / 4-7 Şubat 1940, s. 2).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

anlatırken savaş Almanya'sından da kesitler sunar. Evin her yerinde savaş hissedilir. Savaş önce babaları, sonra ağabeyleri yuvalarından koparır. Evler, okullar bombardıman neticesinde yerle bir edilir. Gazete satışları artmıştır. Gazete ile birlikte o yokluk içinde film yıldızlarının kartpostalları ve egzotik romanlara da ilgi çok fazladır. İnsanlar sıkıntıdan kendilerini uzaklaştıracak çareler peşindedir. Bunun yanı sıra Almanya'da dikkat çeken bir başka unsur da, pazar günleri mezarlıklara yapılan ziyaretlerin artmasıdır. Her ne kadar acılardan kurtulmak istenmekteyse de yaşananlar ölümü tek gerçek hâline getirmiştir.

Ahmet Yurdakul'a ait olan *Yorgun Çanlar* Naziler yüzünden Almanya'dan Türkiye'ye kaçan Yahudi öğretim üyesi Bay Helmut'un, niçin ve nasıl ülkesini terk etmek zorunda kaldığını anlatırken savaş sırasındaki Almanya ve İtalya'nın durumunu da yansıtır. Sicilya'daki şartlar Almanya'dakinden farklı değildir, savaş kol gezmektedir. Evlerin dış duvarlarında Mussolini'nin sloganları yazılıdır. Her köşe başında barikat vardır. Devriyeler ve gözçülerle her yerde karşılaşmak mümkündür.

Bombalanan İngiltere de savaş sırasında büyük tehlike altındadır. Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı romanında Ferit'in babası, savaş esnasında Londra'dadır. Ondan mektup gelmediği gibi sefarethane de onu bulamamaktadır. Ferit, babasının oturduğu mahallenin bombardıman sonucunda yıkıldığını öğrenir ve onun ölmüş olabileceğini düşünür⁴. Faik Baysal da *Drinada Son Gün* isimli romanda İngiltere'den ve sığınaklarda bulunan insanlardan söz eder. Londra'da Almanların özellikle hastane, matbaa ve öğrenci yurtlarını hedef alarak attığı bombalar o kadar şiddetlidir ki beton sığınak, içindekilerle birlikte defalarca sarsılır. İngiliz uçaksavarları bir türlü Alman saldırısını püskürtemezler. İngiltere'nin işgal edilmesi korkusu uykuları kaçırmaktadır. Gıda maddeleri çok pahalıdır. Churchill hükümetinin "insanüstü çabasına rağmen" şehirde yiyecek sıkıntısı vardır. İngilizler en çok, günün birinde çaysız kalmaktan korkarlar. Bu korku İngilizler için Hitler'in istilâsından bile tesirlidir. Herkes Churchill'in

⁴ Feyyaz Kayacan 1963 yılında Türk Dil Kurumu Hikâye Ödülü'nü kazanan *Sığınak Hikâyeleri* 'nde Londra'da yaşanan zor günleri anlatır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

sözünü ettiği yiyecek dolu Amerikan gemilerini bekler. Kendilerini ölümden kurtarması için Hz. İsa'ya yalvarırlar. Şehrin pek çok yerinde yangın vardır. Yükün en ağırı itfaiyenin üzerindedir. Birçok itfaiyeci ya diri diri yanar ya da şehri tarayan mitralyöz kurşunları ile can verir. Halk arasında hava saldırısından yaralı olarak kurtulan pek azdır. Kurtulabilenler ise aynada tanınmaz bir çehre ile karşılaşınca yaşadıklarına pişman olurlar. İçlerinde intihar edenler bile vardır. BBC yirmi dört saat yayını sürdürmekte, tutsak milletlerin yüreğine ümit aşılama çalışmakta, sanki savaş yokmuş gibi eğlenceli parçalar çalarak Almanlar'ın sınırlarını yıpratmayı hedeflemektedir.

Fransa da eserlerde sözü geçen bir ülkedir. Attilâ İlhan'ın *Zenciler Birbirine Benzemez* isimli eserinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra para kazanmak umuduyla Fransa'ya giden Mehmet Ali'nin gözlemleri ve yaşadıkları anlatılır. Mehmet Ali savaşın hemen sonrasında Fransa'da bezgin, mutsuz ve umutsuz insanlarla karşılaşır. Bir inanç boşluğu yaşanmaktadır. Ölüm saçan yıllar, dinî inançları sarsmıştır.⁵

Panorama'da İsviçre'deki durumdan bahsedilir⁶. Mühendis Ragıp Bey, Servet Bey'in ailesi ile İsviçre'dedir. Avrupa tamamen tehlike altında olsa da İsviçre, Avrupa'daki en sakin yerdir. Yeralında sığınaklar yapılmıştır. Millî sığınak denilen bu yerlerde uzun bir işgal devresinin mahrumiyetlerine katlanabilmek için yiyecek ve silâhlar depolanmaktadır. İsviçre'de her an bir Alman saldırısı beklenmektedir. Avrupalılar'a göre savaş ortamında Türkiye en emin yerdir. Avrupa'da Alman ve Rus ordularının Balkanlar'a yönelmesi beklenirken Almanlar'ın Danimarka'yı istilâ ederek, Norveç'e saldırdıkları haberi gelir. On gün içinde Fransa hezimet uğrar. İsviçre halkı İtalyanlar'ın başarılı olacağına inanmaz. Amerika yeni bir kuvvet olarak görülmektedir. Hatta Avrupa'nın Amerika'nın kolonisi olmasından korkulmaktadır. Her yerde Nazi ajan-

⁵ Kemal Bilbaşar "Sümbül" (*Pembe Kurt*) isimli hikâyesinde savaş yıllarında Fransa'da bir bodrum katında yaşayan Sümbül adlı bir Musevi kadının sonu ölümlerle biten yapayalnız hayatı anlatılır. Galatasaray Lisesi'nde Fransız kültürünü tanıyıp seven Asaf Halet Çelebi de şiirlerinde Fransa'dan bahsetmiştir.

⁶ Yakup Kadri *Zoraki Diplomat* 'ta elçilik göreviyle Avrupa'da bulunduğu savaş yıllarında Fransa ve İsviçre'deki durumdan söz etmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

ları vardır. Bu yüzden insanlar fikirlerini açıklamaktan çekinirler.

Sözü geçen bir diğer ülke Norveç'tir. *Zenciler Birbirine Benzemez*'de Hilde'nin babası Norveç'te haksız gördüğü bu savaşın acısını duyarak ıstırap çekmiş ve intihar etmiştir. Nasyonel Sosyalist Partisi'ne üye olan anne ise intihar eden eşinden utanır ve gözyaşı bile dökmez. Hitler'in fikirleri Alman saldırısına uğrayan ülkelerdeki bazı insanları öylesine etki altına almıştır ki aile bağları anlamını yitirmiştir. Hitler'in kuvveti bu insanlar için Tanrı inancının önüne geçebilmiştir.

Avrupa'da gücü elinde bulunduran ülkeler topraklarını genişletmek ve dünyaya egemen olmak için savaşırken saldırıya uğrayan ya da güçlü devletlerin piyon olarak kullanmaya çalıştıkları milletlerin durumu son derece hazindir. Onlar ülkelerinin haritadan silinmemesi, ırklarının geleceğe uzanabilmesi ve insanın en tabii hakkı olan hür yaşama hakkını kazanabilmek için savaşın içinde yer alırlar.

Kırım Türkü olan Cengiz Dağcı Türkçe ile kaleme aldığı eserlerinde, bir yandan gözlemlerinden hareketle Ruslar'ın Kırım Türklerine yaptıkları zulmü yansıtırken bir yandan da asker olarak bizzat katıldığı II. Dünya Savaşı'nı anlatır. *Korkunç Yıllar*'ın aslı kahramanı Sadık Turan⁷ yazarın kendisidir⁸ Bunun yanında özellikle hem bu eserde hem de *Yurdunu Kaybeden Adam* romanında yer alan birçok sahne yazarın *Hatıralarda Cengiz Dağcı* ve *Regina (Hatıra Defterimden)* isimli kitaplarında anlattıklarıyla benzerlik göstermektedir.

⁷ Sadık Turan ismi rast gele seçilmiş bir isim değildir. Sadık Turan millî kimliğini ve vatan şuurunu asla kaybetmez. Hayatı boyunca, hatta düşman üniformasını giymek zorundayken bile, bu iki değer uğruna mücadele eder. İnandığı değerlere her zaman sadık kalmıştır.

⁸ Cengiz Dağcı, Sadık Turan'ın katıldığı savaşlarda çarpışmamış, onun gibi savaşta yaralanmamıştır ama özellikle roman kahramanının yoğun olarak yaşadığı korku duygusunu savaşın içindeyken yaşadığı gibi bu duygudan savaşın sonra da uzun müddet kurtulamamıştır. "Unutmadım, neredeyse yarım yüzyıl evvelsi kendimi Sadık Turan'ın şahsında buldum. Sadık Turan da korkuyordu; sürgünden, polisten, delirmekten, ölümden korkuyordu. Onun korkusunu *Korkunç Yıllar* romanımla yenebildim" diyen yazar roman kahramanı ile kendisi arasındaki yakınlığa da açıklık getirmiştir. (Cengiz Dağcı, 2000, 19)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

*Korkunç Yıllar'*ın Sadık'ı, Kıımlı bir Türk olmasına rağmen Rus ordusundadır. Başka seçeneği olmadığı için Rus üniformasını giymiştir. Tek isteği, bu üniforma altında bile kendi milletine hizmet edebilmektir. Cengiz Dağcı bu romanda Rus ordusundaki disiplinsizliği, kumandanların ferdî hareket etmelerini, donanım yetersizliğini, sefaleti ve en önemlisi askerde millî duygunun eksik olduğunu işaret eder. Generaller maiyetlerindeki askerlerle birlikte Almanlar'ın tarafına geçmektedirler. Ordudaki disiplin eksikliği açıkça kendisini göstermektedir. Bazı kumandanlar, düşman işgali altındaki şehre derhal hücum etmek fikrindedir. Ancak askerler arasında silâhlarını atmış olanlar bile vardır. Yiyecek aramak için köylere dalanlar, divan-ı harp tarafından kurşuna dizilmektedirler. Bu yüzden birçok aç Rus askeri kendi milletinin kurşunuyla ölmekten düşman tarafına kaçmak için fırsat kollamaktadır.

Sadık, kısa bir süre sonra Almanlara esir düşer. İlk saatlerde henüz esirliğin ne demek olduğunu bilmediği için sağ kaldığına sevinir. Sanki kendisi için savaş bitmiştir. Ancak karanlık ahırda silâhlı bir nöbetçi nezaretinde geçirdiği ilk gece gelecek ümidini ortadan kaldırır. Ertesi gün diğer esirler getirilir. Almanlar üst rütbeli Rus subaylarına çukur kazdırır ve kendi kazdıkları çukurların kenarında onları kurşuna dizerler. Esir olan Ruslar için Alman istilâsı altında kavrulan Rusya ölmüş, lüzumsuz bir mekân haline gelmiştir. Kendilerini yenen ve ezenleri sevmeye hazırdırlar.

Açlıktan perişan olmuş esirler Almanlar'ın fırlattığı sınırlı sayıdaki ekmeği kapabilmek için birbirlerine saldırırlar. Alman askerleri ise vahşileşen Rus esirlerini kahkahalarla seyrederek. Alman askerleri sanki "şiddet ve zulüm terbiyesi" görmüş gibidirler. Ama aslında Almanlar veya Ruslar arasında eziyet yapmayı çok iyi bilme bakımından hiçbir fark yoktur. Sadece esir kampında konumları farklıdır. Burası Almanlar'ın esir olarak yer aldıkları bir kamp olsa rolleri değişecekleri muhakkaktır.

Romanın kahramanı Sadık diğer esirlerle birlikte Kirovograd'a sevk edilir. Buradaki esir kampında beş esir bir kilo ekmeği paylaşır. İki gün sonra toplama kampına götürülürler. Bu kamp Sadık'a esirliğin gerçek anlamını öğretir. Kırmızı kerpiç yapılar ortasında makineli tüfeklerin kontrolü altında olan geniş bir meydan vardır. Yirmi sekiz bin esirin bulunduğu toplama kampı-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

nın durumu yürek parçalayıcıdır. Esirlerin insan oldukları sadece fersiz gözlerinden bellidir. Bu zavallılar için ölümle hayat arasında fark kalmamıştır. Hepsi bit içindedir. Yerde hareketsiz yatanların ölü mü diri mi oldukları anlaşılmamaktadır. İçlerindeki ölümler kokmaya başlayınca fark edilirler ve onları bir duvar dibine odun gibi yığarlar. Herkes yalnızca kendisiyle meşguldür.

Bir süre sonra esirler Uman'daki esir kampına nakledilirler. Kirovograd'dan Uman'a yapılan bu zorunlu ve zor yolculuğu romanın kahramanı gibi yazar da yaşamış ve esir kamplarında Almanlar'ın yaptığı insanlık dışı davranışlara maruz kalmıştır: *"Korkunç Yıllar'ın okurları bilirler Sadık Turan'ın geçmiş olduğu o yolu. Ben kendim geçtim o yolu. Daha fazla: o yolda, yalnızca o yolda ve Uman esirler kampında, Cengiz Dağcı, Sadık Turan oldu. Sadık Turan'ın dayanıklılığını o yolda ve Uman kampının barakalarında buldu Cengiz Dağcı kendinde"* (Dağcı, 1998, 109).

Bu yolculuk esnasında sonda kalanlar, ellerindeki ekmeği yemeğe teşebbüs edenler veya bostanlara dalanlar yayılım ateşine tutulurlar. Günlerce aç ve susuz yürürler. Kirovograd'tan yola çıkan on sekiz bin esirden ancak sekiz bini Uman'a ulaşabilmiştir. Uman'da askerler tüfeklerinin dipçikleriyle esirlere saldırırlar. Yere yıkılanlar zayıflar, ayakta kalanlar sağlamlar grubuna alınır. Sadık ayakta kalabilmiştir. Ama uzamış olan sakalı dolayısıyla Alman askeri onu ihtiyar zannıyla zayıflar grubuna katar. Oysa Sadık henüz yirmi üç yaşındadır. Dondurucu ayazda saatlerce bekletilirler. Sadık, zayıflar grubundaki diğer esirlerle birlikte dikenli tellerle çevrili barakalara götürülür. Bu esir kampının kuralı son derece katıdır. Burada her esire günde elli gram ekmek ve yarım litre çorba verilecektir. Dikenli tellere beş metreden fazla yaklaşan, karanlıkta ateş yakan ya da sigara içen, akşam saat yediden sonra konuşan öldürülecektir. Önemsiz meseleler için esirler boğaz boğaza kavga ederler. Savaşın Yahudiler yüzünden çıktığına inanan Ruslar, Yahudi olduğundan şüphelendiklerini linç ederler.

1942 yılının 31 Mayıs günü Sadık bir Alman askeriyle Uman'daki kamptan çıkar. Onu Alman casus mektebine götürürler. Kendisine teklif edilen casusluğu ve rahat hayatı reddederek esir kampına dönmek ister. Alman hükümetinin Orta Asya'daki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Türklerin bağımsızlığa kavuşması için çaba harcadığı, esir kamplarında bulunan Türkistanlılardan bir ordu oluşturmak istedikleri söylenir. Sadık yine de casusluğu kabul etmez. Bunun üzerine Sadık Kemal adıyla onu esir kampına yollarlar. Onu ikna etmeye çalışan yüzbaşı ayrılırken “*Bizi reddettin... Bundan sonra düşman üniforması giyip harb edeceksin*” (s.193) der. Sadık bu sözün anlamını, esir kampına döndüğünü zannederken kendini Alman üniforması altındaki Türkistan askerleri arasında bulunca anlar. Bundan sonra sözde Türkistan'ın istiklâli uğruna savaştırılan piyonlar arasında yer alacaktır.

Yurdunu Kaybeden Adam Cengiz Dağcı'nın II. Dünya Savaşı sonunda Roma'da tedavi gören Sadık Turan'ın savaş hatıralarını anlattığı ikinci kitaptır.

1942 yılının baharında Sadık Turan, Alman ordusunun kadrosunda Türk asıllı esirlerden oluşan Türkistan lejyonu içinde yeniden asker olur. Cengiz Dağcı'nın bizzat kendisi de Özbek, Kırgız, Kazak, Türmen ve Tacikistanlı esirlerin yer aldığı Türkistan ordusu içinde tek Kırimlı olarak altı haftalık “acil subay kursu”na devam ettikten sonra Türkistan'ın özgürlüğü için savaştığına inandırılanlardan birisidir.

Üniformalarının kol yenlerine üç beyaz Semerkand Camii, çevresinde de “Allah bizimdir” cümlesi işlenmiştir. Almanlar, beyinlerini Ruslarla mücadele doğrultusunda yıkamakta, camileri Ruslardan kurtarmalarını söylemekte ve Türkistan'ın Asya'nın en büyük ve en kuvvetli devleti olacağını iddia etmektedirler. Türkistan ordusunu oluşturanların Rusça konuşmaları kesinlikle yasaktır. Artık tek gayeleri vardır: Türkistan ve istiklâl. Bu askerler, sadece bağımsız Türkistan hayali içinde olduklarından, Almanların millî duygularını nasıl istismar ettiklerini fark etmezler. Oysa Almanların bir Türkistan ordusu oluşturmalarının nedeni Almanya'nın kendisine yandaş araması ve asker sayısını arttırmak zorunda kalmasıdır. Almanların Türkistan'ın istiklâlinden bahsetmesi, kendilerine esir kamplarında insanlık dışı bir hayat yaşatan bu millete artık sempati duymalarını sağlar: “*Türkistanımızdan bahsediyorlardı, bizim istiklâlimizi ileri sürüyorlardı. Böyle konuşunca onları fena bulabilir miydik?*” (Dağcı, 1989, .40). Ancak Türkistan ordusundaki askerlerin çoğu telef olur ve bağımsız Türkistan hayali korkunç bir kırıklıkla neticelenir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Savaşın dördüncü yılına girildiğinde artık garip ve zavallı görünen Alman askerleri ordu disiplinini kaybetmişlerdir. Almanya'nın bu duruma düşmesinin sebebi Sadık'a göre uyguladıkları zulüm üzerine kurulmuş insanlık dışı politikadır: “Almanya, Rusya'ya karşı kazandığı zaferi; Ukrayna, Belerussia kamplarında, Varşova sokaklarında elden kaçırdı. Almanya, galibiyetini SS hücum kitalarının öldürdüğü insanlarla birlikte, şehir kenarlarında çukurlara gömdü. Almanya, zaferlerle başladığı Rusya seferini, Ukrayna'da, Kırım'da, Kafkasya'da Rus-Bolşevik zulmü altındakilerin iniltilerini duymamakla, kendisine imdat diye uzanan milyonlarca eli görmemekle, yalnız görmemekle de değil, üstelik düşman eli etmekle, mağlûp bitirdi” (Dağcı, 1989.195). Cengiz Dağcı, Almanların başarısızlıklarını Komünizm baskısı altındaki milletlere el uzatıp onları himaye etmek yerine; benzer muamelelerde bulunup eziyeti sürdürmelerine bağlar. Cengiz Dağcı *Dönüş* adlı romanında da bir Rus askerine “Almanya'nın Avrupa'nın göğsü üstünde cerahatli bir çiban gibi durduğunu ve bu ırk yaşadıkça Avrupa'nın barış ve huzurdan her zaman yoksun kalacağını” söyler (Dağcı, 1997, 67).

Cengiz Dağcı, *O Topraklar Bizimdi* isimli eserinde 1940-1943 yılları arasında Kırım'da yaşanan acıları dile getirir⁹. Bu romanda Sadık'ın yerini Ruslar'dan yanayken, Rusların kendi vatanlarına ihanetini ve Türkleri piyon olarak kullanıp asıl amaçlarının Müslüman Türk kimliğini ortadan kaldırmak olduğunu görünce değişerek millî kimliğini fark eden Selim almıştır.

Cengiz Dağcı *Yoldaşlar* isimli romanında da Orta Asya Türklerinden oluşan bir Rus birliğinin mensup oldukları ikinci tümeni bulabilmek için yola koyuluşlarını anlatır. Artık savaşın son dönemidir. Askerler bezgin bir haldedirler. Hürriyete özlem duyarlar. Savaş esnasında hepsi aynı endişeleri paylaşmışlardır. Aslında birbirlerinden farklı olan bu insanlar için savaş ortak bir kader haline gelerek onları birbirlerine bağlamıştır. Savaş öncesindeki hayatlarında da pek çok acı ve eziyet çekmiş olan bu insanlar savaşta ölümle burun buruna gelince yaşamanın ne denli güzel ve anlamlı olduğunu fark etmişlerdir.

⁹ Eser hakkında bir tanıtma yazısı vardır. Hakkı Dursun Yıldız, “O Topraklar Bizimdi”, *Türk Kültürü*, S. 58, Ağustos 1967, s. 809-812.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Cengiz Dağcı *Ölüm ve Korku Günleri* adlı romanında Varşova'da yaşayan Polonyalı bir genç kızın gözüyle savaşı ve Alman işgaline maruz kalan Polonya'daki var olma mücadelesini anlatır. Varşova sokaklarından "ölümü beklemekten bunalmış" insan iniltileri, çocuk çığlıkları duyulur. Amerikan Kızıl Haç Cemiyeti, fakir halka yiyecek dağıtır. Şehre ıstırap, kaygı ve göz-yaşı hakimdir. Yine de şehirde yaşayanlar ateş ve bomba yağmurunun altında bile "dimdik, ayakta" kalmaya çalışırlar. Batıya doğru çekilen yenilmiş ve perişan Alman kafilelerini gördükçe Lehli olmanın gururunu duyarlar. Sokaklar Yahudi cesetleriyle doludur. Her yerden kül ve yanık kokuları gelir. Bazı Yahudiler göğüslerine haç işareti çizerek ölümden kurtulmaya çalışırlar¹⁰. Varşova'da sadece Alman zulmü yoktur. Kenetlenmesi gereken Polonyalılar da birbirlerine eziyet ederler. Bu eziyetten en çok Alman askerleri ile görüşen, Almanlarla alış veriş yapan Polonyalılar nasiplerini alırlar. Bu tavır bağımsızlığın önemini fark etmiş Polonyalılar'ın Alman egemenliğini kabul etmediklerini, şuur-suzca atılan adımların ilerisi için tehlike olacağını idrak etmiş olduklarını göstermektedir. Ancak öte yanda savaşın içinde bile olsa gündelik hayatlarını sürdürmeye çalışan zavallı insanlar vardır. Onlar vatanlarına ihanet etmek için değil sadece yaşamlarını sürdürebilmek için Almanlar ile münasebet halindedirler. Varşovalılar yavaş yavaş teşkilatlanır, Yeraltı Gizli Örgütü giderek genişler. Sonunda Varşovalılar isyan ederler. Almanlar'a karşı bir halk ayaklanması başlar. Her yer Polonya bayrakları ile donatılır. Kadınlar ve çocuklar sığınaklara inerler. Erkekler Almanlar'a saldı-

¹⁰ Reşat Enis'in *Ağlama Duvarı* isimli eserinde de memleketlerini terk etmek zorunda kalan Almanya'daki bazı Yahudiler, Alman bankalarında kalan paralarını alabilmek için çırpınırken; yıllarca önce Yahudilerle evlenmiş olan Alman kadınları ise melez çocuklarını koruyabilmek için mahkemelere başvurarak çocuklarının Yahudi eşlerinden olmadığını, "âri ırktan" Almanlarla gizli münasebetleri neticesinde dünyaya geldiklerini ispatlamaya çalışırlar. Çocuklarını korumak uğruna bu kadınların kendilerini tahkir etmeleri son derece hazindir. Cengiz Dağcı'nın *Dönüş* adlı romanında ise Slav adı taşıyan bir Yahudi baba, on bir yaşındaki oğluna Rusça ders aldırır. Her gün üçer saat ders veren Niyazi'den özellikle çocuğun telaffuzuna dikkat etmesini, Rusça kelimeleri tam bir Rus gibi telaffuz edebilmesini sağlamasını ister. Kendisi Yahudi şivesiyle konuşan bu baba Rusça öğretmek oğlunun Yahudi olduğunun anlaşılmasını engellemeye çalışır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

rırlar. Yakalanan bir Alman askerinin öldürülmemek için yalvarması son derece hazindir: “*Bakınız kardeşler! Bakınız!. Hristiyanım! Katolik'im!.. N'olursunuz, öldürmeyin!.. Acıyın... Öldürmeyin!*” (Dağcı,1991b, 112). Bu kesik cümleler aynı dine mensup insanları savaşın nasıl karşı karşıya getirdiğini çarpıcı bir şekilde gösteren örneklerden sadece biridir. Bu genç, askere henüz alınmıştır. Suçlu aslında tek tek askerler değil savaşın kendisidir.

Varşova karmakarışıktır. İsyanın liderinin kim olduğunu bile bilmezler. Sadece vatanlarını ve yaşama haklarını korumak için savaşır. Ancak direniş başarılı olmaz. Almanlar şehre hakim olurlar¹¹. Cengiz Dağcı'nın eserlerinde “*savaşın, zulmü her iki cephede de eşitleyen tabloları, bir yanda korkunç Ruslar, bir yanda korkunç Almanlar. Yahudiler'e yaptıklarıyla korkunç Polonyalılar. Evleri yıkılırken, tıpkı yok ettikleri Yahudiler'in acımacak haline düşen Polonyalılar. Bunlar, insanların eşit olduğunu en dramatik anda, ölümün eşliğinde anlatan sahnelerdir; fakat bu sahneler onları yaşayanlara fazla bir şey söylemez, zira yaşarken düşünülmez. Her şey olup bittikten sonra, bunları yaşamış olan kişilerden biri olan Cengiz Dağcı, onlar üzerinde yeniden düşünülmüş ve yazmıştır*” (Enginün, 2000, 346).

Faik Baysal'ın yazdığı *Drinada Son Gün*'de savaş sırasındaki mağdur ülkelerden biri olan Yugoslavya mekândır. Savaşın başlamasından çok kısa bir zaman öncesine kadar Yugoslavya'da bir Alman hayranlığı söz konusudur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat* isimli hatıra kitabında 1935 yılında Prag'da görev yapan Yugoslav elçisinin ve elçilik başkâtibinin Hitler'i kendileri için bir tehlike olarak görmediklerini belirtir. Yugoslavya'yı temsil eden bu şahıslar sadece kendi şahsi fikirlerini değil aynı zamanda temsilcisi oldukları devletin düşüncesini de dile getirmiş ve Hit-

¹¹ Cengiz Dağcı, *Regina* adlı hatıra tarzında kaleme aldığı ve ölen eşine duyduğu sevgiyi dile getirdiği eserinde de Alman uçaklarının attıkları bombalar altında Varşova sokaklarında koşuşturan ya da “sürgün trenlerinde” ana vatanlarından ayrılmayı bekleyen gözü yaşlı insanlardan söz eder. Cengiz Dağcı *Ölüm ve Korku Günleri*'nde Polonya'nın işgalini anlatırken, Kenan Hulusi Koray da “Gece Servisi” nde (*Bir Otelde Yedi Kişi*, 1940) İstanbul'da yaşayan Polonyalı bir kadının ülkesinin işgalini kilometrelerce uzaktan endişe ve korku içinde radyo ve gazetelerden takip edişini hikâye etmiştir. Şahap Sıtkı'nın, *Kimin İçin* isimli romanında da işgal Polonyasının'dan bahsedilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

ler'in Almanya'yı kalkındırdığı gibi Yugoslavya gibi tarım ve hammadde memleketlerine ticaret kapılarını açtığını ve bütün Avrupa'yı kalkındırmayı hedeflediğini ifade etmiştir (Karaosmanoğlu, 1967, 84-85). Yakup Kadri'nin hayretle dinlediği bu sözler gerçekten şaşılacak gibidir. Çünkü daha savaşın hemen başında Alman saldırısına uğrayan devletler arasında Yugoslavya da yer alır.

Drina'da Son Gün'de Alman ve İtalyan işgali altındaki Yugoslavya'da Çetnikler denilen Sırp çetelerinin Türkler'e karşı giriştikleri şiddet hareketleri anlatılır. Türkler'e karşı dost görünmeye çalışan Alman askerleri aslında el altından Çetnikler'i desteklerler. Türkler'e yapılan eziyetler ve atalarından kalan topraklarda Yugoslavya Türkleri'nin verdiği yaşama mücadelesi bizzat bu acıları yaşamış olan Rıza Selmanoviç'in (Yenerer) anılarından derlenerek roman haline getirilmiştir. Türkler'in hür yaşama hakkının ve İslâmiyet'e dayanan insan sevgisi ve hoşgörünün vurgulandığı romanda savaş esnasındaki Yugoslavya çok canlı bir şekilde tasvir edilmiştir.

SONUÇ YERİNE

Bu savaş, Türkiye topraklarına sığmasa da Türk insanı savaş yıllarında olduğu gibi savaştan hemen sonra da, hemen hemen tüm dünyaya yayılan bu savaşın olumsuz izlerini taşır. Yaşanan sıkıntı ve yokluk dolu günler her şeyden önce insanımızı, özellikle Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı'nı görmeyen genç nesli olgunlaştırmış, onlara hayat tecrübesi kazandırmıştır. Katlanılan zorluklar, yaşanan acılar onlar için artık masal ya da büyüklerden işitilen hikâyeler değil; bizzat yaşamın kendisidir. Türkiye, ateş hattının dışında kalabilmiştir. Bu yüzden Türkiye'nin savaş sırasındaki durumunu yansıtan eserlerde sadece katlanılan zorluklar, yaşanan sıkıntılar, ülkedeki siyasî kargaşa gösterilmiş; bu yıllardaki Türkiye'nin panoraması çizilmiştir. Tabiatıyla cephe tasvirleri ve cephede yaşananlar, yani savaşın bizzat kendisi, mekânın Türkiye olduğu eserlerde yer almaz. Şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye'nin savaş sırasındaki durumunu yansıtan romanlar içinde baştan sona savaş konu edinenlerin sayısı fazla değildir. II. Dünya Savaşı, incelenen romanların çoğunda daima başka sos-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

yal meselelerle birlikte yer alır. Bunu, Türkiye'nin doğrudan bu savaşa katılmaması ve yazarların bu acı tecrübeyi ateş ortamında yaşamamaları ile açıklamak mümkündür. Roman türünün geniş hacmi yazarlara savaşın dışındaki meseleleri ele alma, savaş fonunun arkasında savaşın dışında kalan meselelerle de ilgilenme imkânı verir.

Savaşın doğrudan doğruya ateş çemberi içinde kalan yerlerdeki yansımaları işleyen eserlerde; bombardıman sırasında, top tüfek seslerinin başka her sesi sildiği, hayatta kalmak için öldürmek zorunluluğunun ortaya çıktığı durumlarda insanın gerçekten yaşadığını hissetmesi son derece çarpıcıdır. Belki de insan denen varlık hayatı kendini ölüme en yakın hissettiği anlarda sevmektedir. Hayatla ölümün iç içe geçişi, konusu Türkiye'nin dışında geçen eserlerde son derece trajik bir şekilde işlenmiştir. Yaşanan felâketlerin daima insanı terbiye edici, olgunlaştırıcı bir tarafının olduğunu unutmamak gerekir. Savaş bir yandan insana yüksek bir hedef uğrunda canı hiçe saymayı öğreten "kanlı bir terbiye"; diğer yandan da var olmanın, nefes almanın, insanca yaşamının, insana hizmet etmenin, huzur içinde yaşamının ne denli anlamlı olduğunu gösteren bir hayat tecrübesidir¹².

KAYNAKLAR

ADIVAR Halide Edib (1987). *Sonsuz Panayır*, (1.b. 1946), İstanbul: Atlas Kitabevi

Ahmet Haşim Bütün Eserleri IV, Frankfurt Seyahatnamesi-Mektuplar-Mülâkatlar, Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991

AKBAL Oktay (1988). *Düş Ekmeği*(1.b. 1983), İstanbul: Can Yayınları

¹² Türk romanında II. Dünya Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Alev Sınar, *Türk Roman ve Hikâyesinde II. Dünya Savaşı*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

-
- AKBAL Oktay (1998). *Garipler Sokağı* (1.b. 1950), İstanbul: Can Yayınları
- ARABUL Muzaffer (1967). *Çakrazlar*, İstanbul: Tuncay Yayınları
- ARMAOĞLU Fahir (1989). *20. y.y. Siyasî Tarihi (1914- 1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- AYGEN Reşat Enis (1949). *Ağlama Duvarı*, İstanbul: Vakıf Basımevi
- BAYSAL Faik (1972). *Drina'da Son Gün*, İstanbul: Sinan Yayınları
- BAYSAL Faik (1957). *Rezil Dünya*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- BİBERYAN Zaven (1998). *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, İstanbul: Aras Yayınları
- BİLBAŞAR Kemal (1953). *Pembe Kurt*, İstanbul:Yeditepe Yayınları
- CEVDET Kudret (1958). *Havada Bulut Yok*, İstanbul: Düşün Yayınları, Baha Matbaası
- DAĞCI Cengiz (1956). *Korkunç Yıllar*, İstanbul: Varlık Yayınları
- DAĞCI Cengiz (1989). *Yurdunu Kaybeden Adam* (1.b. 1957), İstanbul: Ötüken Yayınları
- DAĞCI Cengiz (1991a). *O Topraklar Bizimdi* (1.b. 1972), İstanbul: Ötüken Yayınları
- DAĞCI Cengiz (1991b). *Ölüm ve Korku Günleri*, (1.b. 1970), İstanbul: Ötüken Yayınları
- DAĞCI Cengiz (1992). *Yoldaşlar*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- DAĞCI Cengiz (1997). *Dönüş* (1.b. 1968), İstanbul: Ötüken Yayınları
- DAĞCI Cengiz (1998). *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- DAĞCI Cengiz (2000). *Regina*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- ILGAZ Rifat (1996a). *Karartma Geceleri*(1.b. 1974), İstanbul: Çınar Yayınları
- ILGAZ Rifat (1996b). *Sarı Yazma* (1.b. 1976), İstanbul: Çınar Yayınları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

-
- İLHAN Attilâ (1981). *Bıçağın Ucu* (1.b. 1973), İstanbul: Bilgi Yayınevi
- İLHAN Attilâ (1987). *Zenciler Birbirine Benzemez* (1.b. 1957), İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım
- İLHAN Attilâ (1994). *Sokaktaki Adam* (1.b. 1953), İstanbul: Bilgi Yayınevi
- İLHAN Attilâ (1995). *Yaraya Tuz Basmak*, (1.b. 1978), İstanbul: Bilgi Yayınevi
- KARAKOYUNLU Yılmaz (1999). *Salkım Hanımın Taneleri*, (1.b. 1990) İstanbul: Öteki Yayınevi
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri (1967). *Zoraki Diplomat*, İstanbul: Bilgi Yayınevi
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri (1987). *Panorama*, (1b. 1953/1954), İstanbul: İletişim Yayınları
- KARAY Refik Halit (1954). *Bugünün Saraylısı*, İstanbul: Şehir Matbaası, Çağlayan Yayınları
- KARAY Refik Halit (1975). *Dört Yapraklı Yonca* (1.b. 1957), İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi
- KAYACAN Feyyaz (1993). *Bütün Öyküler* (1.b. 1962), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- KEMAL Tahir (1990). *Karılar Koşuşu* (1.b.1974), İstanbul: Tekin Yayınevi
- KEMAL Tahir (1991). *Bozkırdaki Çekirdek* (1.b. 1967), İstanbul: Tekin Yayınevi
- KEMAL Tahir (1994). *Namusçular* (1.b. 1973), İstanbul: Tekin Yayınları
- KEMAL Tahir (1998). *Kelleci Mehmet* (1.b. 1962), İstanbul: Adam Yayınları
- KOCAGÖZ Samim (1957). *Onbinlerin Dönüşü*, İstanbul: Baha Matbaası
- KORAY Kenan Hulusi (1983). *Kenan Hulusi Koray'dan Hikâyeler*, haz. İnci Enginün, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Yayınları

- KUTLU Ayla (1999). *Emir Bey'in Kızları* (1.b. 1998), İstanbul: Bilgi Yayınevi
- ORHAN Kemal (1993). *72'nci Koğuş*, (1.b. 1954), İstanbul: Can Yayınları
- SABAHATTİN ALİ (1940). *İçimizdeki Şeytan*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- PEYAMİ Safa (1949). *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi
- SABUNCU (SOYSAL) Sevgi (1996). *Tante Rosa* (1.b. 1968), İstanbul: Bilgi Yayınevi
- SEYDA Mehmet (1970). *Yanartaş*, İstanbul: Ararat Yayınevi
- SINAR Alev (2003). *Türk Hikâye ve Romanında II. Dünya Savaşı*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- SITKI Şahap (1967). *Kimin İçin*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi
- SOLOK Cevdet Kudret (1958). *Havada Bulut Yok*, İstanbul: Düşün Yayınları, Baha Matbaası
- TANPINAR Ahmet Hamdi (y.t.y). *Huzur*, Tercüman 1001 Temel Eser
- YURDAKUL Ahmet (1989). *Yorgun Çanlar*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*